

skalny (Nr 62) złożony z trzech komór oraz krótkiego dromosu, datowany na schyłek epoki środkowego brązu — początek epoki późnego brązu. Wyposażenie uległo niestety przemieszczeniu wskutek wielokrotnego użycia grobu (stwierdzono w nim szczątki co najmniej 150 osób) oraz działania wody, tym niemniej zasługuje ono na baczną uwagę. Autorka omawianej pracy skatalogowała 55 skarabeuszy i skaraboidów z omawianego znaleziska, sporo uwagi poświęcając analizie ikonograficznej wymienionych zabytków, odpowiadających stylistycznie II Okresowi Przejściowemu w Egipcie. Większość skarabeuszy wykonana została ze steatyty. Starannym opisom towarzyszą dokładne rysunki oraz fotografie (w obu przypadkach wykonane w dwukrotnym powiększeniu). W prezentowanym materiale na uwagę zasługują skarabeusze z imionami hyksoskich władców Auserre Apophisa, Nubserre oraz Kamosego (nr kat. 1—3), skarabeusze z wizerunkami nagiej bogini na powierzchni bazy (nr kat. 4—5) czy też zabytki ze znakami „anra” na bazach (nr kat. 23—26). Znaki tej ostatniej kategorii były już wielokrotnie przedmiotem rozmaitych dociekań i interpretacji. Odczytywano je m.in. jako imię władcy (Weil 1910), epitet „dar Re” (Petrie 1919) lub „opieka Re” (Petrie 1930), zaś zdaniem M. Murray (1949) zapewniać miały magiczną opiekę królewskiego imienia. Podobnego zdania był też A. Nicacci (1980), uważający jednak iż skarabeusze tego typu nie były używane jako pieczęcie, lecz jako amulety oddziałujące wskutek obecności tego imienia. Zdaniem E. Hornunga i E. Staehelin (1976) znaki „anra” łączyć należy z symboliką solarną (Re) i uważać za rodzaj ówczesnej „abrakadabry”. Przy okazji dodać należy, iż zagadnienie skarabeuszy z grupą znaków „anra” stanowi przedmiot rozprawy doktorskiej przygotowywanej przez autorkę na Uniwersytecie w Edynburgu.

Omawiana publikacja przyczynia się wyraźnie do wypełnienia luki w znajomości amuletów pięczeniowych z terenów Transjordanii. Do tej pory znacznie bardziej zaawansowane są studia nad materiałami ze znalezisk pochodzących z terenów izraelskich, co w znacznym stopniu było zasługą prof. Raphaela Giveona (1916—1985).

Kraków

JOACHIM ŚLIWA

RAPHAEL GIVEON, *Scarabas from Recent Excavations in Israel* [Orbis Biblicus et Orientalis, 83], Universitätsverlag Freiburg (Schweiz) oraz Vandenhoeck und Ruprecht Göttingen, 1988, SS. VII+114, liczne il. oraz 9 tabl. na końcu

Przedwczesna śmierć uniemożliwiła profesorowi Raphaelowi Giveonowi (1916—1985) zakończenie pracy, która absorbowiała go w ostatnich latach. Dzięki jednak inicjatywie prof. Othmara Keela (Fribourg) pozostawione materiały zostały uzupełnione i przygotowane do druku przez Davida Warburtona i Christopa Uehlingera, oraz niezwykle starannie opublikowane, już jako tom poświęcony pamięci prof. Giveona. Jako publikacja tego typu została ona opatrzona zwięzłą biografią oraz wspomnieniem przygotowanym przez O. Keela (ss. 1—5, z portretem R. Giveona), a także pełną bibliografią R. Giveona, sporządzoną przez Naamę Azulay (ss. 7—15).

Podstawę omawianej pracy stanowi szczegółowy, starannie przygotowany katalog 122 zabytków, głównie skarabeuszy (a także kilku odcisków i amuletów), mogący stanowić wzorzec tego rodzaju publikacji. Większość zabytków pochodzi z regularnych badań wykopaliskowych prowa-

dzonych przez ostatnich 30 lat na następujących stanowiskach: Tell Abu Zureiq, Achziv, Tel Aphek, Tel Arad, Tell Jerishe, Tel Lachish, Tel Michal. Część zabytków jednak, to znaleziska powierzchniowe z Achziv (nr 19—28), Khorbat Erav (nr 62), Hanita (nr 63, 64), Tel Kabri (nr 91), Khirbet Karkara (nr 92), Tel Lachish (nr 95), Matzuva (nr 109), Sa'ar (nr 120), Tel Sham (nr 121), Tel Yitzhagi nr 122).

Każdy zabytek prezentowany jest w ten sposób, iż na stronie po lewej umieszczono zwięzły opis wraz z objaśnieniami dotyczącymi tekstu lub dekoracji znajdującej się na bazie, natomiast na stronie po prawej znajduje się dokumentacja rysunkowa obiektu w trzech ujęciach (choć w niektórych przypadkach brak rysunku strony grzbietowej i ujęcia z boku, jak w przypadku zabytków nr 19—28, 62—64, 92, 120, lub tylko ujęcia z boku, jak w zabytkach nr 32—36, 40). Takie rozwiązanie jest niezwykle dogodne dla użytkownika, umożliwiając szybkie zestawienie opisu z dokładnym rysunkiem. Ważny element dokumentacji stanowią doskonale zdjęcia baz (w dwukrotnym powiększeniu), umieszczone na oddzielnych tablicach na końcu książki.

O dużym znaczeniu omawianego katalogu dla archeologii epoki brązu w Palestynie stanowi wyczerpujący komentarz archeologiczny i staranna analiza ikonograficzna przedstawień na bazach, a także tendencja zmierzająca do możliwie dokładnego datowania zabytków. Materiały zawarte w katalogu mają też duże znaczenie dla badań nad kontaktami i obustronnymi oddziaływaniami pomiędzy Egipcem a Palestyną do II tys. przed Chr., zaś szczególnie istotne są skarabeusze z czasów XII—XV dynastii (w tym również zabytki hyksoskie).

Kraków

JOACHIM ŚLIWA

NORBERT SCHMIDT, *Sinai und Rotes Meer. Reise-Handbuch „Richtig reisen“*. Du Mont Buchverlag Köln 1989 (II wydanie), ss. 246

Omawiana publikacja pomyślana została jako pomoc dla turystów zamierzających udać się do Egiptu, planujących jednak nie tylko zapoznać się ze wspaniałymi zabytkami doliny Nilu, lecz zdecydowanych także spędzić kilka lub kilkanaście dni na półwyspie Synaj oraz na egipskim wybrzeżu Morza Czerwonego. Ci zaś, którzy nie zamierzali udać się na wspomniane szlaki, po zapoznaniu się z przewodnikiem N. Schmidta z całą pewnością zechcą tego dokonać (por. wspaniałe kolorowe zdjęcia pomiędzy ss. 96—121), a nawet podjąć specjalną wyprawę, bez wątpienia wyczerpującą i wymagającą dobrej sprawności fizycznej oraz odpowiedniego samochodu terenowego. Zregenerowanie nadwątłych na Synaju sił umożliwi następnie kilkudniowy pobyt na niezwykle pięknych i mało jeszcze popularnych plażach Morza Czerwonego, połączony z poznawaniem podwodnego świata (por. ss. 164—183; „Tauchführer für das Rote Meer”).

Po wstępie obejmującym informacje na temat geografii, klimatu, flory i fauny oraz historii Synaju i Pustyni Wschodniej (ss. 9—23) umieszczono podstawowe dane odnośnie plemion beduińskich zamieszkujących opisywane tereny (ss. 23—31). Dalej następuje zasadnicza partia tekstu poświęcona Synajowi (ss. 35—121) oraz Pustyni Wschodniej (ss. 122—163), skonstruowana zgodnie z przebiegiem wytyczonych tras (szesć z nich przebiega przez Synaj, siedem to szlaki przez tereny Pustyni Wschodniej).

Książkę zamyka oddzielna część (co podkreśla także inny kolor papieru), zawierająca „informacje praktyczne” (ss. 185—227) oraz „rozmówki” (przygotowane przez Hansa-G. Semseka, ss. 227—233). Dalej następują